

Афарыстычныя выслоўі ў паэтычных тэкстах Н. Мацяш

А. К. Пекач, Г. А. Кульба, Э. У. Цімаховіч

Ліцэй № 2 (Мінск)

Анотацыя. У працы даследуюцца афарыстычныя выслоўі ў паэтычных тэкстах Н. Мацяш: вызначаюцца семантыка, асноўныя асаблівасці, віды і функцыі афарызмаў; робіцца спроба класіфікацыі афарыстычных выслоўяў паводле сінтаксічнай структуры простага сказа.

Ключавыя словы: афарызм; семантыка; асаблівасці; функцыі; прасты сказ-афарызм; аднасастаўны сказ-афарызм; двухсастаўны сказ-афарызм.

Вывучэнне афарыстычнага багацця (не толькі агульнаўжывальных, але і індывідуальна-аўтарскіх афарызмаў) – адна з актуальных праблем беларускага мовазнаўства. Гэта, па-першае, абумоўлена цікавасцю да вывучэння моўных адзінак (у тым ліку афарызмаў), якія адлюстроўваюць спосаб бачання свету і вобраз мыслення таго ці іншага народа. Па-другое, дэ-скусійны характар паняцця “афарызм” (яго семантыка, асноўныя асаблівасці, функцыі) з’яўляецца паказчыкам недастаткова даследаванай з’явы, што патрабуе больш дэтальнага і комплекснага вывучэння.

Дынаміка жыцця сучаснага свету, узровень развіцця камунікацыі, шквал інфармацыі дыктуюць неабходнасць звяртацца да змястоўнай і адначасова сціснутаі маўленчай формулы, гэта значыць да афарызма. Дадзены фактар дазваляе зрабіць выснову аб тым, што афарыстычнае мысленне становіцца адным з перспектыўных напрамкаў не толькі культуралогіі, але і мовазнаўства. У 2015 годзе ў выдавецтве “Беларускі кнігазбор”, дзякуючы намаганням вядомага беларускага фалькларыста У. Васілевіча і настаўніцы беларускай мовы і літаратуры з г. Белаазёрска Г. Скарыны, выйшла кніга “Ніна Мацяш. Выбраныя творы”. У паэтычных тэкстах выяўляецца самабытнасць мовы, арыгінальнасць мыслення паэткі, успрымання жыцця.

Навізна выкананай намі работы, на наш погляд, відавочная: сінтаксіс афарыстычных выслоўяў Н. Мацяш сістэмна не даследаваны мовазнаўцамі. Акрамя таго, сабраны намі фактычны матэрыял будзе прыдатны для стварэння даведніка “Афарыстычныя выслоўі Ніны Мацяш”.

Асноўная мэта работы – даследаванне афарыстычных выслоўяў у паэтычных тэкстах Н. Мацяш.

Афарызм – аўтарскае выказванне, якое перадае лагічна закончаную думку (суджэнне) – жыццёвае назіранне, заклік, разважанне, параду, выражаную ў дасканалай, лаканічнай форме” [5, с. 42].

Можна адзначыць асноўныя асаблівасці афарызмаў: лаканізм выражэння (эканамічнасць слоў, сцісласць); глыбіня семантыкі; яркая вобразнасць; устойлівасць; узнаўляльнасць; маўленчая варыятыўнасць; ёмістасць і абагульненасць; зместавая структурнасць; прыналежнасць пэўнаму аўтару; мастацкасць, якая дасягаецца выкарыстаннем розных эмацыйных і стылістычных сродкаў; пазачасавасць; сэнсавая завершанасць; уваходжанне ў культурную спадчыну асобы і інш.

Усе афарызмы падзяляюцца на дзве групы: агульнаўжывальныя, або “моўныя” (што ўзнаўляюцца) і афарызмы разовага ўжывання, або “маўленчыя” (што ствараюцца) [2, с. 62]. Да першых можна аднесці фальклорныя і крылатыя афарызмы тыпу *Чаму быць, таму не мінаваць; Мы яшчэ паваем* і інш. Апошнія называюць індывідуальна-аўтарскімі афарызмамі, пра іх і вядзецца гаворка ў артыкуле.

Двухсастаўны сказ-афарызм – прэдыкатыўная адзінка, граматычная аснова якой “складаецца з дзейніка (аднаго або з залежнымі членамі) і выказніка (аднаго або з залежнымі членамі)” [4, с. 46].

Мы вызначаем наступныя разнавіднасці двухсастаўных сказаў-афарызмаў паводле структуры:

Неразвітыя няўскладненыя сказы-афарызмы – сказы, у структуры якіх толькі галоўныя члены: *Каханне без прастані – птах без крыла* [1, с. 115];

Развітыя няўскладненыя сказы-афарызмы – сказы, якія ў сваім саставе, акрамя галоўных членаў, маюць і даданыя, у складзе такіх сказаў адсутнічаюць элементы ўскладнення: *Абшчыравала радзіма ічала* [3, с. 303].

Развітыя ўскладненыя сказы-афарызмы – сказы, у склад якіх уключаны элементы ўскладнення:

Сказы-афарызмы ўскладненыя аднароднымі членамі, з’яўляюцца самымі распаўсюджанымі срод ускладненых: *Адзіна праца і каханне / ў жыцці апірышча і шчыт* [1, с. 111];

Сказы-афарызмы, ускладненыя параўнальнымі зваротамі: *Зноў, як колісь, пяшчотай заходзіцца сэрца* [3, с. 56];

Сказы-афарызмы, ускладненыя звароткам: *Мама, свеціць трывучае сэрца Тваё...* [3, с. 293].

Аднасастаўныя сказы-афарызмы – сказы, “граматычную аснову якіх складае адзін галоўны член з залежнымі ад яго словамі або без іх (па форме ён нагадвае дзейнік або выказнік). Галоўны член аднасастаўных сказаў не толькі называе дзеянне, з’яву або прадмет, але і выражае іх адносіны да рэчаіснасці, г.зн. мае прэдыкатыўнасць і не патрабуе наяўнасці другога галоўнага члена” [4, с. 12].

Развітыя аднастаўныя сказы-афарызмы – сказы, якія ў сваім саставе, акрамя галоўнага члена, маюць і даданыя: *Давермася найлепшаму ў сабе* [1, с. 105].

У творах Н. Мацяш неразвітыя аднастаўныя сказы-афарызмы не прадстаўлены.

Ускладненыя аднастаўныя сказы-афарызмы – сказы, у склад якіх уключаны элементы ўскладнення: *Аднясу, шпурну на дно азёрнае / Свой былы і будучы адчай* [3, с. 27].

Няўскладненыя аднастаўныя сказы-афарызмы – сказы, у складзе якіх адсутнічаюць элементы ўскладнення: *А радасць не залучыш пра запас* [1, с. 348].

Пэўна-асабовыя сказы-афарызмы – аднастаўныя сказы, “у якіх выказнік як галоўны член сваёй граматычнай формай выразна паказвае на дзейную асобу. На канкрэтнага ўтваральніка дзеяння могуць паказваць формы дзеяслова 1-й і 2-й асобы, а таксама загаднага ладу” [4, с. 111].

З афарыстычных адзінак са структурай аднастаўнага пэўна-асабовага сказа, выбраных намі з паэтычных тэкстаў Н. Мацяш, мы вылучаем наступныя разнавіднасці:

а) сказы, у якіх умоўна можна вызначыць суб’ект дзеяння, які ў сваю чаргу з’яўляецца ўніверсальным: *Зноў, як некалі, толькі ў харошае веру* [3, с. 56];

б) суб’ект дзеяння называецца ва ўведзеным у структуру сказа зваротку: *Божа ласкавы, не адрывь, / Прыгарні да сябе / Наміх знічак!* [3, с. 211].

Няпэўна-асабовыя сказы-афарызмы – сказы, у якіх галоўны член, суадносны з выказнікам, выражаецца дзеясловам 3-й асобы множнага ліку і абазначае дзеянне невядомых асоб ці асоб, якіх няма патрэбы называць [5, с. 19]: *За волю плацяць галавой...* [3, с. 158].

Абагульнена-асабовыя сказы-афарызмы – аднастаўныя сказы з галоўным членам, “выражаным дзеясловам 2-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга або будучага часу (радзей формай 1-й або 3-й асобы множнага ліку), калі абазначанае ім дзеянне ўсведамляецца абагульнена, як характэрнае для любой асобы” [4 с. 5].

З афарыстычных адзінак са структурай аднастаўнага абагульнена-асабовага сказа мы адзначаем сказы, у якіх утваральнік дзеяння невядомы. Галоўны член такіх афарызмаў, як правіла, суадносны з дзеясловамі 2-й асобы адзіночнага і 1-й асобы множнага ліку загаднага ладу: *Аддавайся жыццю светланосна!* [1, с. 88]; *Давермася найлепшаму ў сабе* [1, с. 105]. Названыя абагульнена-асабовыя сказы пры ўмове, што паэтка ведае (ведала) сваіх адрасатаў, можна (і трэба) аднесці да пэўна-асабовых.

Безасабовыя сказы-афарызмы – аднастаўныя сказы з галоўным членам – выказнікам, “які не спалучаецца з асобай – утваральнікам дзеяння. Галоўны член

безасабовага сказа выражаецца безасабовым дзеясловам ці безасабовай формай дзеяслова, а таксама безасабова-прэдыкатыўным словам” [4, с. 30].

З афарыстычных адзінак са структурай аднасастаўнага безасабовага сказа мы вылучаем наступныя разнавіднасці:

- а) сказы, у якіх галоўны член выражаны безасабовым дзеясловам і асабовым дзеясловам у безасабовым значэнні: *У шчасці / шчасця прагнецца ўдвая* [3, с. 94];
- б) сказы, у якіх галоўны член выражаны безасабова-прэдыкатыўным словам і інфінітывам. Такое спалучэнне надае афарызму ацэначнае адценне: *Адно любоўю можна стому, / жыццё і скон свой апраўдаць* [3, с. 257];
- в) сказы з адмоўным словам *няма*: *Няма нічога, кром жыцця і смерці...* [3, с. 291].

Інфінітыўныя сказы-афарызмы – сказы, у якіх галоўны член, суадносны з выказнікам, “выражаны незалежным адзіночным інфінітывам і мае разнастайныя мадальныя значэнні” [5, с. 20].

З афарыстычных адзінак са структурай аднасастаўнага інфінітыўнага сказа мы адзначаем наступныя разнавіднасці сказаў-афарызмаў паводле мадальных значэнняў:

- а) са значэннем неабходнасці, магчымасці або пажаданасці дзеяння: *Душою з небам гаварыць* [1, с. 321];
- б) са значэннем немагчымасці або непазбежнасці дзеяння: *А нам гарэць, / і падаць, / і ўзнямацца, / І праклінаць свой лёс, і пець хвалу* [1, с. 214];
- в) са значэннем перасцярогі адносна дзеяння: *Хоць бы зноў не зацямніць свядомасць / Сумленнем!* [3, с. 247].

Такім чынам, намі было выяўлена 98 афарыстычных выслоўяў са структурай простага сказа ў паэтычных тэкстах Н. Мацяш. Паэтка выкарыстоўвае аднасастаўныя і двухсастаўныя сказы-афарызмы, якія, як правіла, развітыя, апавядальныя, някласічныя.

Аднасастаўныя сказы прадстаўлены ў тэкстах усімі тыпамі па мэце выказвання (апавядальныя, пабуджальныя, пыталыныя) і ў роўнай ступені з’яўляюцца ўскладненымі і няўскладненымі.

Паэтычныя тэксты Н. Мацяш – прастора для афарызмаў, бо думка паэтки заўсёды глыбокая, лаканічная, дакладная, выразная. І гэтак жа глыбока, лаканічна, дакладна выказаць свой жыццёвы вопыт паэтка змагла, дзякуючы такому моўнаму механізму, як сінтаксічная канструкцыя *просты двухсастаўны і аднасастаўны сказ*.

Літаратура

1. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч. – Мінск : Вышэйш. шк., 2011. – 637 с.
2. Іваноў, Я. Я. Афарызмы ў мове твораў Максіма Гарэцкага / Я. Я. Іваноў // Беларус. мова і літ. – 2008. – № 8. – С. 62–64.
3. Мацяш, Н. Выбраныя творы / Н. Мацяш. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 604 с.
4. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. У. Сцяцко. – Мінск : Вышэйш. шк., 1990. – 221 с.
5. Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў : у 12 т. – Т. 7 : Беларуская мова ; рэдкал. У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2017. – 496 с.
6. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : падручнік / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 284 с.

Назвы абутку ў сучаснай беларускай мове: семантычны аспект

*Г. А. Савеня
БДПУ (Мінск)*

*Навук. праўн. – М. С. Ржавуцкая, канд. філал. навук, дац.,
Н. П. Лобань, канд. філал. навук, дац.*

Анотацыя. У артыкуле апісваюцца намінатыўныя адзінкі, што рэалізуюць семантыку “абутак” у межах лексіка-семантычнай групы. Праводзіцца сістэматызацыя лексічных адзінак з дэфініцыяй “абутак”, якія аб’яднаны агульнасцю тыповай семантыкі.

Ключавыя словы: лексема; тэматычнае поле; абутковая наменклатура; дэфініцыя.

Абутак як складнік паняцця “адзенне” з’яўляецца арганічнай часткай любога касцюма, што становіцца падставай да вылучэння лексіка-семантычнай групы “абутак”. Ён адлюстроўвае ўмовы жыцця, спецыфіку матэрыяльнай культуры народа. Значная частка абутковай наменклатуры з’яўляецца спрадвечна беларускай. Аднак слоўнікавы склад сучаснай беларускай літаратурнай мовы багаты ўласнабеларускімі найменнямі.